

การพัฒนากระบวนการเรียนการสอน

เพื่อสะท้อนคิดการเรียนรู้

“การสะท้อนคิดของผู้เรียนสามารถสะท้อนกระบวนการเรียน
การสอนของตัวครู ดังนั้น ไม่มีกระบวนการไหนสะท้อน
การเรียนการสอนของเราได้ดีกว่ากระจกจากตัวเด็ก”

พนิดา พินภิมย์ (ครูเน)

ครูมานุษย์กับโลก ชั้น ๒

การพัฒนากระบวนการเรียนการสอนเพื่อสะท้อนคิดการเรียนรู้

หลังจากการใช้ชีวิตในรั้วมหาวิทยาลัยมา ๔ ปี ฉันได้มีโอกาสสมัครทำงานที่นี้เป็นที่แรก (โรงเรียนเพลินพัฒนา) ซึ่งงานนี้ไม่ได้ตรงกับสายงานที่ฉันเรียนจบมา แต่ฉันมีความรู้สึกว่าจะน่าจะมาถึงจุดๆ นี้ได้ จากเด็กน้อยธรรมดากลายเป็นผู้ใหญ่ที่มีความรู้และความดีงามจะต้องถูกขัดเกลากับบุคคลๆ หนึ่งที่ฉันเชื่อว่า “ครู” ฉันเลยมีความคิดเกิดขึ้นในใจขึ้นว่าเราจะทำอย่างไรดีกับตัวเราที่เราจะสามารถถ่ายทอดความรู้และวิชาไปพร้อมกับการสร้างความดีให้กับบุคคลอื่นๆ ฉันจึงเริ่มก้าวเข้าสู่เส้นทางแห่งนี้ เส้นทางที่ไม่ได้ร่ำรวยและไม่ยากจนแต่เป็นเส้นทางที่สร้างคนให้เป็นคนดี

เคยมีคนบอกกับฉันว่า การเป็น “ครู” เป็นอาชีพที่หนักและเหนื่อย เพราะคำว่าครูมาจากคำว่า ครู ที่แปลว่า หนัก หนักในที่นี้คือหนักที่จะให้ความรู้และสร้างคนให้เป็นคนดี แต่ตลอดระยะเวลา ๒ ปีที่ผ่านมาในรั้วเพลินพัฒนาทำให้ฉันได้เรียนรู้ว่า คำว่า “เหนื่อย” นั้นคุ้มค่ากับการที่เราหว่านเมล็ดพันธุ์จำนวนหนึ่งลงไป และค่อยๆ เห็นเมล็ดพันธุ์เหล่านั้นค่อยๆ เติบโตเป็นต้นกล้า และต้นกล้าต้นเล็ก ๆ ค่อยๆ เติบโตขึ้นกลายเป็นต้นไม้ที่แข็งแรงเป็นต้นไม้ที่ออกงามด้วยความดี การที่เราจะให้ต้นกล้าเหล่านั้นเป็นต้นไม้ที่เติบโตใหญ่และแข็งแรงจะต้องกลับมามองดูที่ตัวเราก่อนว่าเราบารุงเมล็ดพันธุ์เหล่านั้นอย่างไร ฉันจึงลองมองกลับมาที่ตัวฉันเองว่าฉันมองสิ่งที่เราได้เรียนรู้ที่จุดหมายปลายทาง หรือ ฉันมองสิ่งที่เราได้เรียนรู้จากเรื่องราวระหว่างทาง แน่ใจว่าผู้คนส่วนใหญ่หรือแม้แต่ตัวของฉันเองก่อนทำหน้าที่เป็นครู มักจะมองว่าการที่เราเริ่มต้นลงมือทำอะไรสักอย่างหนึ่งเราจะมองที่ผลลัพธ์มากกว่ากระบวนการ จากสิ่งที่เราลงทุนมันคุ้มกับผลที่ควรจะได้หรือไม่ แต่อาชีพครูได้เปลี่ยนมุมมองและทัศนคติของฉันใหม่ว่า การหว่านเมล็ดพันธุ์ลงดิน ถ้าเราดูที่ผลลัพธ์คือ ต้นไม้เจริญเติบโตออกงามหรือเหี่ยวเฉา แต่สิ่งที่สำคัญกว่านั้นคือ กระบวนการที่เราดูแลเมล็ดพันธุ์เหล่านั้นต่างหากที่สำคัญ ถึงแม้ว่าฉันจะได้เมล็ดพันธุ์ที่ไม่ดี แต่ฉันใช้วิธีการดูแลเอาใจใส่รดน้ำพรวนดิน ให้ความรัก ค่อยๆ บ่มเพาะเมล็ดพันธุ์จนกลายเป็นต้นไม้ที่เติบโตใหญ่ เหมือนกับ

การที่ฉันให้ความรักและเอาใจใส่กับผู้เรียนทุกคน ทุกคนล้วนมีจุดหมายปลายทาง คือ การเจริญเติบโตอย่างองงาม แต่กว่าที่เราจะไปถึงจุดนั้น ทุกคนย่อมมีการเติบโตที่แตกต่างกัน บางคนเจริญเติบโตเร็ว บางคนเจริญเติบโตช้า หรือบางคนจะต้องต่อสู้กับแรงลมอย่างหนัก จึงจะเจริญเติบโตได้ ดังนั้นครูอย่างฉันจึงมีหน้าที่คือ คอยดูแลให้ต้นกล้าเหล่านั้นเติบโตไปเป็น ต้นไม้ใหญ่ที่แข็งแรงและเจริญองงาม เพียงตามเราให้เวลาและคอยดูแลอยู่ห่างๆ เพื่อให้ต้น กล้าเหล่านั้นเติบโตอย่างองงามด้วยตัวของตัวเอง

ฉันได้ลองนั่งคิดทบทวนมองย้อนตัวเองการทำงานที่เป็นครูของฉัน ใครๆ ชอบบอกฉันว่า ฉันเป็นครูที่น่าเสี่ยงในการสอนหนุ่มนวลแต่หนักแน่นชัดเจนและก่อนเวลาเข้าสอนฉันมักจะเตรียมสื่อการสอนของฉันให้พร้อมและทบทวนแผนการสอนก่อนเรียนเข้าสอนทุกครั้งจากการทบทวนขั้นตอนการสอนในแต่ละชั้น เมื่อฉันได้ฟังเสียงสะท้อนจากเพื่อนครูหลายๆ คน ฉันจึงเริ่มสังเกตตัวเอง ฉันคิดว่าการสอนของฉันเมื่อการแสดงละคร ถ้าเราเตรียมตัวดีในการอ่านบทหรือเข้าใจในตัวละครนั้นจริงๆ จะทำให้เราแสดงออกมาได้ดี หรือเรียกว่า **ตีบทแตก** ดังนั้นฉันจึงต้องแสดงบทบาทหน้าที่ของ **ครู** ให้สมกับหน้าที่ๆ ฉันได้รับ ฉันเคยทุ่มเทในการเตรียมสื่อการสอนตั้งแต่ ๔ โมงเย็นถึง ๒ ทุ่ม และเตรียมเนื้อหาการสอนลงในแผนทุกครั้ง ที่เป็นเช่นนี้เพราะฉันมีความเชื่อที่ว่า เด็กเหมือนกับผ้าขาวที่สะอาด เราอยากให้ผ้าขาวนั้นเป็นสีฟ้าเราก็แต้มสีฟ้า และในขณะที่ฉันสอนฉันอธิบายเนื้อหาที่ผิด หรือมีความรู้ในเรื่องนั้นที่ไม่ชัดเจนผ้าขาวเหล่านั้นอาจเป็อนสีต่างๆ ที่ผิดเพี้ยนไปจากเดิมดังนั้นฉันจึงใส่ใจในเรื่องนี้เป็นอย่างมาก แต่ก็แน่แหละว่า **No one is perfect** ถึงฉันจะมีข้อดีในเรื่องดังกล่าวแต่ตัวของฉันเองก็มีจุดที่ฉันต้องพัฒนาเช่นเดียวกัน ในความรู้สึกเล็กๆ แล้วฉันเป็นคนค่อนข้าง**ใจร้อน** ไม่ชอบการรอคอยอะไรที่นาน และไม่มีคามยืดหยุ่นในเรื่องของ **เวลา** ฉันเป็คนที่ค่อนข้างกังวลในเรื่องของเวลาเป็นอย่างมากและมักจะต้องการคำตอบที่หมายอยู่ในใจเท่านั้น ฉันเคยคิดแก้ปัญหา นี้ โดยการลองสังเกตการณ์สอนของคุ้บัตติ์ดูว่า เค้ามีวิธีการอย่างไรในการผ่อนปรนเรื่องเวลา การรอคอยคำตอบของนักเรียนในห้อง ฉันสังเกตอยู่นานแต่ฉันก็ยังปรับเปลี่ยนตนเองไม่ได้อยู่ดี ฉันเลยมองย้อนกลับมาดูที่ตัวฉันเอง เวลาที่เราทำอะไรที่**ไม่ถนัด**หรือเรา**ไม่มีความชำนาญ**

ฉันก็ต้องใช้เวลาในการเรียนรู้เหมือนกัน ดังนั้น ในทางกลับกันคนเราไม่สามารถเก่งได้ทุก
อย่าง ขนาดเหรียญยังมี ๒ ด้าน ฉะนั้นแล้วเมื่อเรามีด้านดีก็ต้องมีด้านแย่เช่นเดียวกัน
ถึงแม้ว่าเราไม่เก่งในเรื่องนี้แต่อาจมีเรื่องอื่นที่เราทำได้ดี ฉันจึงเริ่มเข้าใจแล้วว่าทุกคนมีวิธีการ
เรียนรู้ที่แตกต่างกันจะช้าหรือเร็ว จะเดินทางตรงหรือใช้ทางอ้อม ก็ถึงจุดหมายเหมือนกัน
เพียงแต่เราให้เวลากับมันเท่านั้นเอง

ในการเริ่มต้นปีการศึกษาใหม่ ครูจะต้องเริ่มทบทวนสิ่งที่ตนเองทำในภาคเรียนก่อน
เพื่อนมองย้อนสะท้อนตนเองในการทำงาน สะท้อนคิดว่าสิ่งที่เราทำได้ดีในปีการศึกษาเดิมคือ
อะไร และสิ่งใดที่ยังเป็นปัญหาติดขัดในการเรียนการสอนของเรา จากภาคเรียนจิตตะ
ปีการศึกษา ๒๕๖๑ ครูได้นั่งสะท้อนและคิดทบทวนกระบวนการสอนของตนเองพบว่า
ในกระบวนการสอนทั้ง ๖ ขั้นตอน ครูยังไม่มี ความชำนาญมากนักในเรื่องของกระบวนการสอน
โดยเฉพาะในขั้นตอนที่ ๕ ขั้นปฏิสัมพันธ์ทางความรู้ดังจะเห็นได้ว่าในภาคเรียนจิตตะ ผู้เรียนมัก
ไม่ได้แลกเปลี่ยนและสะท้อนคิดการเรียนรู้ของตนเองในเรื่องของสิ่งที่ตนเองได้เรียนรู้จากการ
เรียนในครั้งนั้น สิ่งที่ตนเองจะต้องพัฒนาเพื่อเปลี่ยนแปลงตนเอง หรือแม้กระทั่งการนำความรู้
ที่เรียนไปใช้ในการต่อยอด ซึ่งในจุดๆ นี้ ครูผู้สอนตระหนักและเห็นถึงความสำคัญที่จะต้องเกิด
กับผู้เรียนจึงนำปัญหาในจุดนี้มาใช้ในการเขียนสะท้อนและใคร่ครวญเพื่อศึกษาและพัฒนา
กระบวนการเรียนการสอนของตนเอง โดยตั้งคำถามกับตนเองในใจเสมอว่าในกระบวนการสอน
แต่ละขั้นตอนจะต้องไม่สั้นหรือยาวเกินไปเพื่อให้ผู้เรียนได้ทบทวนและสะท้อนคิดความรู้ที่ได้
จากคาบเรียนนั้น เพราะในการสะท้อนคิดเป็นวิธีหนึ่งในกระบวนการเรียนการสอนที่เป็น
สิ่งจำเป็นกับผู้เรียนเนื่องจากการสะท้อนคิดเป็นตัวที่บ่งบอกว่าคาบเรียนนั้นผู้เรียนได้เรียน
อะไรบ้าง ครูจึงมองย้อนกลับมาที่ตัวของครูเองว่าจริง ๆ แล้ว เราต้องการมองการเรียนรู้ของ
ผู้เรียนที่ผลลัพธ์ (ปลายทาง) หรือ เรา กำลังมองหาการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในระหว่างทาง
การสะท้อนคิดของผู้เรียนอาจไม่จำเป็นที่จะสะท้อนการเรียนรู้ในเฉพาะเรื่องความรู้ใหม่ที่
เกิดขึ้นจากเนื้อหาหรือบทเรียนที่เรียนในคาบเรียนนั้น แต่การสะท้อนคิดในที่นี้รวมไปถึงสิ่งที่
ผู้เรียนได้พบเจอกับอุปสรรคและปัญหาจากการเรียนมาใช้ในการทบทวนและสะท้อนตนเอง

นอกจากจะเป็นการที่ผู้เรียนได้มองย้อนสะท้อนตนเองแล้ว **“การสะท้อนคิดของผู้เรียนสามารถสะท้อนกระบวนการเรียนการสอนของตัวเองด้วย ดังนั้น ไม่มีกระจกบานไหนสะท้อนการเรียนการสอนของเราได้ดีกว่ากระจกจากตัวเด็ก”** ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว ครูจึงต้องกับมามองที่ตัวของครูเอง โดยจะเห็นได้ว่าเมื่ออยู่ในห้องเรียนคนที่เป็นผู้พูดส่วนใหญ่ มักจะเป็น **ตัวเราเอง มากกว่า ตัวผู้เรียน** จึงทำให้ผู้เรียนไม่ค่อยได้แลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น รวมถึงครูต้อง**ทำความเข้าใจ**ในเรื่องของการสะท้อนคิด (AAR) ว่า**ทำไปเพื่ออะไร** หลังจากที่ตัวเรามองย้อนไปถึงปัญหาที่เกิดขึ้น ตัวผู้สอนจึงได้เรียนรู้ว่าการสะท้อนคิดทำไป**เพื่อให้เกิดการตระหนักและเห็นคุณค่าในสิ่งที่ได้เรียนรู้และลงมือทำ** เพื่อนำข้อดีหรือ**ปัญหามาปรับใช้**ในการเรียนรู้ครั้งถัดไป พร้อมกับหาวิธีการ**แก้ปัญหา**เพื่อจะไม่ให้เกิดข้อผิดพลาดซ้ำแล้วซ้ำอีก ดังนั้น การที่ผู้เรียนจะได้เกิดการสะท้อนคิดนั้น ตัวครูผู้สอนเองก็จะต้องให้ความสำคัญในเรื่องนี้ก่อน เมื่อตัวเราเองเข้าใจแล้วว่า **การสะท้อนคิด (AAR) ไปเพื่ออะไร** วิธีการที่ครูนั้นนำมาใช้คือ ๑. การใช้บันทึกหลังการสอนของตัวเองขณะที่สอนและบันทึก LS (Lesson Study) คู่บัดดี้ ที่ช่วยสังเกตการณ์สอน (Observe) ระหว่างที่ตัวเราสอน เพื่อช่วยในการจดบันทึกและสังเกตห้องเรียนในเรื่องของเวลาการสอน รวมถึงการที่เด็กแลกเปลี่ยนและสะท้อนคิดในแต่ละชั้น ๒. การสะท้อนสิ่งที่ได้เรียนรู้ของตนเองลงในสมุด ๓. ใบสะท้อนคิดรายครั้ง (AAR) ประเมินความรู้สึกและสิ่งที่นักเรียนได้เรียนรู้

ในขั้นตอนกระบวนการสอนครูลดการมีบทบาทในการพูดลง แต่ เน้นการฟังเสียงในห้องเรียนเพิ่มมากขึ้น จนมีบางครั้งตัวผู้สอนเองได้ยินเสียงเด็กในห้องสะท้อนกลับมาว่า **ครูพูดเร็วจนฟังไม่ทัน** จึงทำให้ฉันฉุกคิดขึ้นมาได้ว่า ฉันควรลดบทบาทในการพูดลง และให้โอกาสกับ**ผู้เรียนในการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น** โดยเราจะไม่เป็นครูที่**“เลือกที่รัก...มักที่ชัง”** แต่ครูจะต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนที่เก่งและอ่อนได้สะท้อนคิดร่วมกันทั้งหมด ดังทฤษฎีและแนวคิดของ **กระบวนการเรียนรู้โดยการสะท้อนคิดของกิบส์**

เริ่มจาก

๑. การให้ผู้เรียนได้บรรยาย (Description) **ความรู้สึกที่กำลังเผชิญ**

๒. ความรู้สึก (feelings) เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันโดยการสะท้อนคิดจากการสังเกต**ความรู้สึก** และ**การรับรู้** เรามี**ปฏิกิริยา**อย่างไร หรือรู้สึกอย่างไรกับสถานการณ์นั้น เช่น การขาดความมั่นใจ ความกลัว ความสับสนในการปฏิบัติงาน

๓. การประเมิน (Evaluation) เป็นการประเมินวิเคราะห์ประสบการณ์ร่วมกันว่าเป็นไปในทางดีหรือไม่ดีเกี่ยวกับ **สถานการณ์** หรือ **ประเด็นแนวคิดนั้น** แล้วนำสิ่งที่คุณให้คุณค่ามาใช้ในการตัดสินใจ

๔. การวิเคราะห์ (Analysis) เป็นการวิเคราะห์สถานการณ์โดยภาพรวม โดยใช้**ประสบการณ์เดิม**มาช่วยในการมองว่า สถานการณ์นี้เป็นอย่างไร

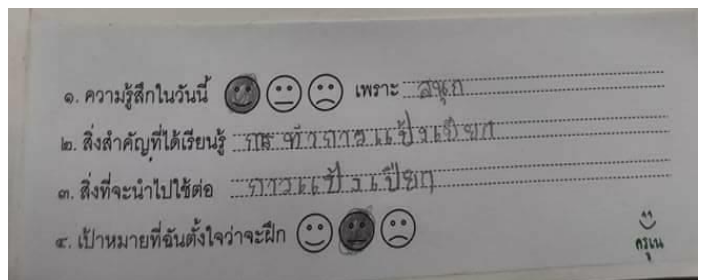
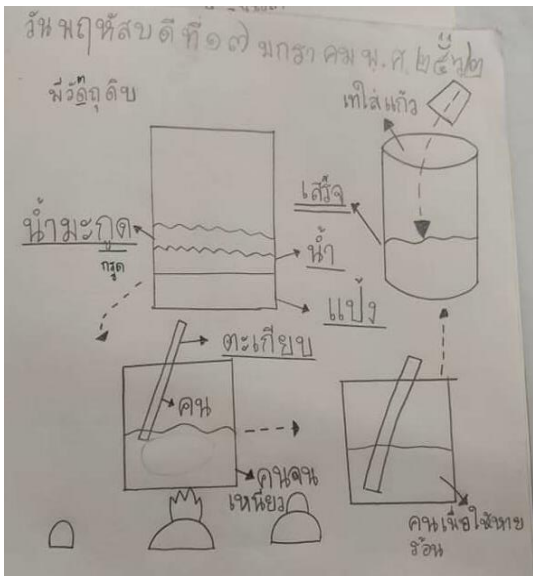
๕. การสรุป (General Conclusions) เป็นการสรุปความคิดรวบยอดจากการวิเคราะห์ โดยใช้**เหตุและผล** หรือ**สรุปสิ่งที่ได้เรียนรู้ร่วมกัน** รวมถึงการสรุปแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยใช้**ประสบการณ์เดิม**มาช่วยในการสรุป

๕. การวางแผนปฏิบัติงานในอนาคต (Personal Action Plans) การวางแผนนำสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปปฏิบัติในสถานการณ์ใหม่ เพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาตนเอง ถ้าหากสถานการณ์นี้เกิดขึ้นอีก เราจะทำอะไรที่แตกต่างไปจากเดิมบ้าง และมีขั้นตอนปฏิบัติงานอย่างไร

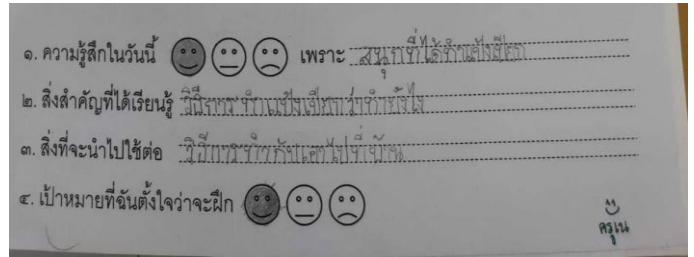
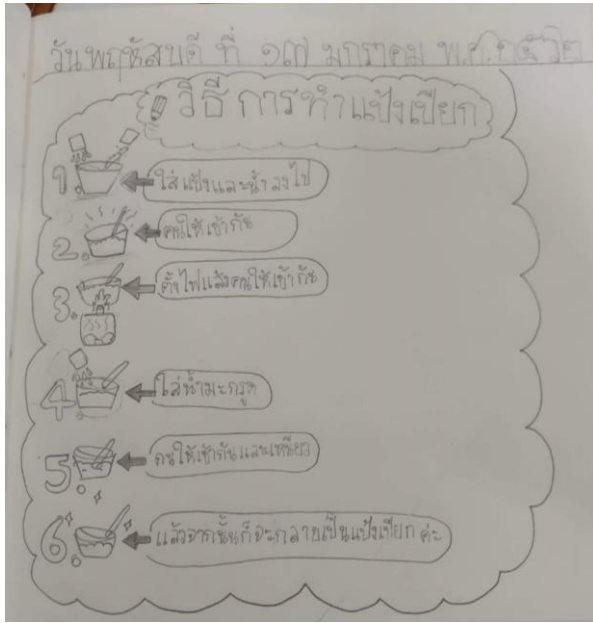
ฉันได้เริ่มตระหนักแล้วว่าสิ่งเหล่านี้สะท้อนเกี่ยวกับการสอนของฉันเป็นอย่างมาก โดยจะเห็นได้จากฉันฟังเสียงของห้องเรียนฉันเพิ่มมากขึ้น ฉันให้เวลาและเปิดกว้างความคิดของผู้เรียน จากการการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการสะท้อนคิดทั้งหมด ๓ เรื่อง

ใหญ่ คือ ๑. ความรู้สึกในวันนี้...เพราะ ๒. สิ่งที่ได้เรียนรู้ ๓. สิ่งที่จะนำไปใช้ต่อ ผู้เรียนสามารถเขียนสะท้อนการเรียนรู้รายครั้งต่อวิชา মানুষกับโลกของตนเองได้ ดังจะเห็นได้จากแผนการเรียน ที่ ๑๐๒ เรื่องการทดลองเรื่องการยืดอายุกาวแบ่งเปียก ผู้เรียนสามารถสะท้อนการเรียนรู้ของตนเองได้อย่างหลากหลาย ในเรื่องของการเขียนขั้นตอนวิธีการทดลองผ่านการวาดรูปขั้นตอน การเขียนอธิบายเป็นขั้นตอนการ รวมถึงแลกเปลี่ยนวิธีการทำกาวแบ่งเปียก

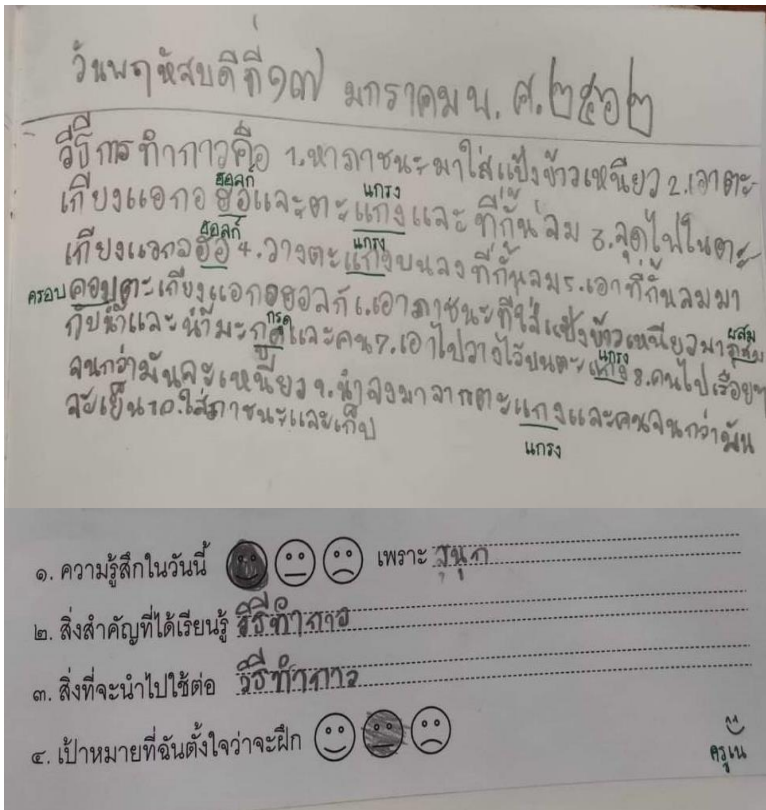

การสะท้อนคิดเรื่องการทดลอง

การยืดอายุกาวแบ่งเปียก

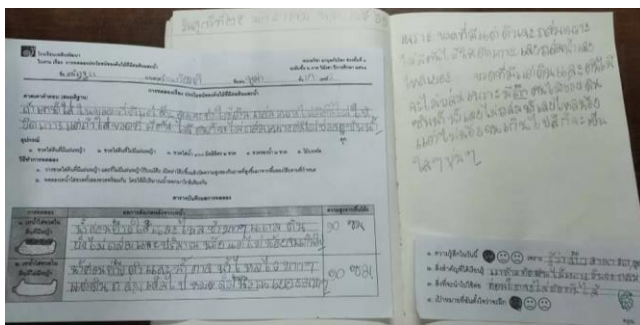

การสะท้อนคิดเรื่องการทำทดลอง
 การยืดอายุกาวแป้งเปียก
 เบญญา ๒/๑

การสะท้อนคิดเรื่องการทำทดลอง
 การยืดอายุกาวแป้งเปียก
 ต้นกล้า ๒/๑

ฉันเริ่มคุ้นเคยแล้วว่าการสะท้อนคิดนั้นมีคุณค่า
อย่างไร ไม่เพียงแต่ผู้เรียนจะสะท้อนการเรียนรู้ของตนเองใน
เรื่องของเนื้อหาวิชาแล้ว ผู้เรียนยังสะท้อนคิดเกี่ยวกับใน
เรื่องของอุปสรรคหรือปัญหาที่พบในขณะที่เรียน จาก
แผนการเรียนรู้ที่ ๔๐๒ แผนประโยชน์ของต้นไม้ที่มีต่อดิน
และน้ำ

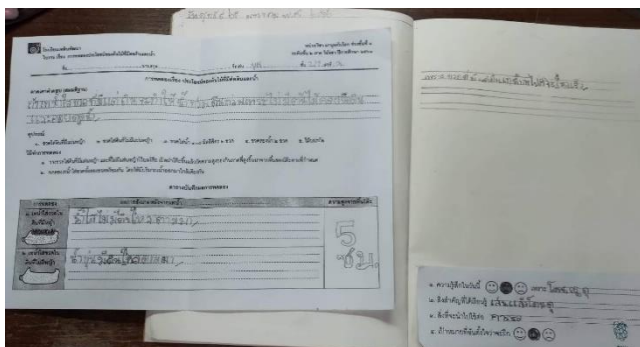

วันนี้ผม สนุกมาก เพราะได้รู้ว่ารากสามารถดูดซับน้ำ

สิ่งที่ได้เรียนรู้ คือ เราห้ามตัดต้นไม้ เพราะ ดินจะถล่ม

สิ่งที่จะนำไปใช้ คือ ตอนโตจะไม่ตัดต้นไม้

พุ่มา ๒/๑

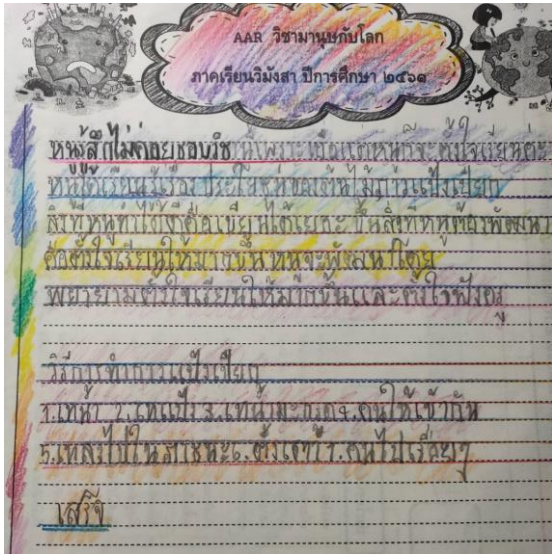

วันนี้ผม เฉยๆ เพราะ โดนครูดุ

สิ่งที่ได้เรียนรู้ คือ เล่นแล้วจะโดนดุ

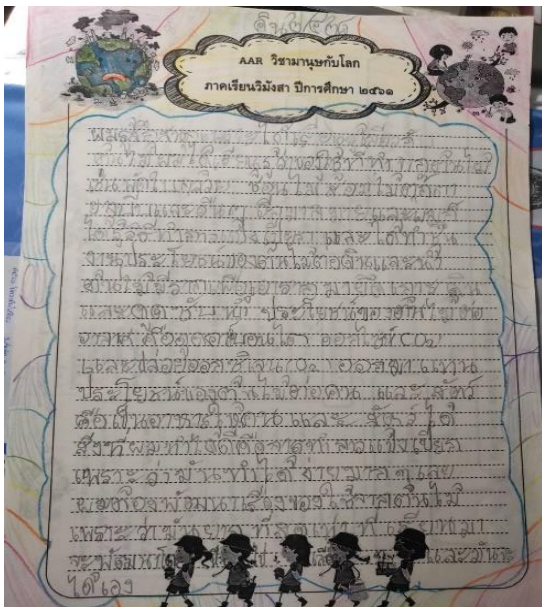
สิ่งที่จะนำไปใช้ คือ การรอ

ชুমทรัพย์ ๒/๑

สิ่งที่ได้เรียนรู้ คือ ประโยชน์ของต้นไม้
และวิธีการทำกาบแบ่งเบียด

เชลชี ๒/๔

สิ่งที่ได้เรียนรู้ คือ ต้นไม้มีรากไว้ยึดเกาะดิน
ดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์ ฯ

คิน ๒/๔

ดังนั้น สิ่งที่ฉันได้เรียนรู้ในครั้งนี้ และฉันนำกลับมาเปลี่ยนแปลงตัวฉันเอง คือ การสะท้อนคิดสิ่งที่ได้เรียนรู้ นั้น ผู้เรียนจะได้สะท้อนความรู้สึกรู้สึก และไตร่ตรองความรู้จากการเรียนในครั้งนั้นจริงๆ ไม่ว่าจะ เป็นในเรื่องของเนื้อหาการสอน กระบวนการสอนของตัวเอง ทำให้ตัวฉันฟังเสียงของห้องเรียนเพิ่มมากขึ้น ทำให้รู้ว่าเด็กต้องการอะไร อะไรที่เด็กทำได้ดี และอะไรที่เด็กยังไม่เข้าใจ ทำให้ครูอย่างฉันกล้าตั้งคำถามในห้องเรียนเพิ่มมากขึ้น กล้าแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเด็ก ฉันยังคงยึดคำนี้ไว้ในใจเสมอว่า

ครูต้องไม่ทำตัวเป็น “ผู้สอน” แต่ต้องทำหน้าที่เป็น “พี่เลี้ยง” (Mentor) ที่พร้อมจะเรียนรู้ไปกับเด็ก โดยเคารพต่อประสบการณ์ชีวิตและความเชื่อซึ่งกันและกัน ยิ่งตัวฉันเปิดโอกาสให้ผู้เรียนสะท้อนความคิดมากเท่าไร ยิ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนนำประสบการณ์ที่ตนเองมีมาเปิดเผยและสะท้อนการเรียนรู้ร่วมกันมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งจะนำไปสู่การเรียนรู้ในมิติใหม่ที่มีความลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

เมื่อมาถึงจุดนี้ฉันอยากขอบคุณเมล็ดพันธุ์ที่ฉันได้วางลงไป เมล็ดพันธุ์เหล่านี้ได้เป็นครูที่สอนให้ฉันได้มีโอกาสในการมองย้อนสะท้อนตัวฉันเอง ฉันได้เรียนรู้แล้วว่าการสะท้อนคิดไม่ได้เพียงแค่ฝึกกับตัวของผู้เรียน ตัวของฉันเองก็ต้องฝึกในการสะท้อนกระบวนการและวิธีการสอนของฉัน เพียงแต่เราให้โอกาสและเวลากับผู้เรียนและตัวเราเอง เพื่อพร้อมที่จะเรียนรู้และไม่หยุดที่จะพัฒนาตนเอง ฉันและเด็กจะเรียนรู้ไปพร้อมกัน หากจุดดีที่เรามีและพัฒนาในส่วนที่เรายังขาด เพราะ การสะท้อนคิดของผู้เรียนสามารถสะท้อนกระบวนการเรียนการสอนของตัวเองด้วย ดังนั้น ไม่มีกระจกบานไหนสะท้อนการเรียนการสอนของตัวเราได้ดีกว่ากระจกจากตัวเด็ก